

Yerelden Barış İnşası ve Alevilik: “Mahkeme Kapılarını dahi Bilmezdik Eskiden”

written by Dilan Elveren | 11 Nisan 2021

Yerelden barış inşa etme pratikleri, iktidar/devlet odaklı olmayan, tabandan yukarı bir barış inşasına işaret eder. Barış inşası süreci; uzun yıllardır bir arada yaşama deneyimi olan toplulukların çatışma çözümü ve barış inşa etme pratiklerinden faydalanmalıdır. Toplulukların özgün -biricik- deneyimleri, barışın yerelden inşa edilmesi ve kalıcı olması için yol gösterici olabilir.

Bu yazıda, etnik ve kültürel farklılıkları olan topluluklar arasındaki çatışma çözümü pratiklerini, Alevilerin barış yapma mekanizmaları üzerinden tartışacağım. Çalışma boyunca Aleviler arasında halihazırda var olan etnik farklılıkların, 1950'ler itibariyle kent mekanına göçle başlayan uzamsal farklılıkların, farklı politik konumlanışların bu mekanizmalara etkisini göz önünde bulunduracağım. Farklı etnik aidiyetleri ve kırdan kente göç deneyimleri olan ana ve dedelerle Ankara (Yenimahalle) ve İstanbul'da (Eyüp, Kartal) gerçekleştirdiğim derinlemesine mülakat verilerinden faydalanarak Aleviliğin dinî-kültürel mekanizmalarının, topluluk içinde ve/veya topluluklar arasında meydana gelen çatışmaların çözümünde bir işleve sahip olduğunu; bu işlevin farklı toplumsal gruplar arasındaki çatışmaların çözümünde de yol gösterici olabileceğini savunacağım.

Yol bir sürek bin bir...

“Alevilik nedir?” sorusuna verilen cevapların çeşitliliği bu inancın sınırlarını çizmeyi zorlaştırır. Kimi yazarlar tarafından İslam'ın içinde, kimileri tarafından İslam'ın dışında konumlandırılan; kimileri

tarafından gerçek İslam olarak tasvir edilen; kimileri tarafındansa siyasi bir anlatı çevresinde tanımlanan Aleviliğin doğrudan etnik referanslarla tanımlandığı örnekler de oldukça fazladır.^[2] Bu yazının ana derdi “Alevilik nedir?” sorusunu cevaplamak olmasa da mülakatların tamamında Aleviliğin *yol erkânı*^[3] olduğu söyleminde ortaklaşıldığını paylaşmak önemli olabilir. Görüştüğüm bir dedenin tariflediği üzere *yol*, “hakka ulaşma, hakla hak olma, devriyeyi tamamlayıp ‘insan-ı kâmil’ olma” anlamında kullanılmıştır.^[4] Bu yolda hakikate, kâmil insana, dolayısıyla kâmil topluma giden “binbir sürekle”^[5] vardır. Sürekler hem Alevilik içerisindeki farklılıkları imlediğinden hem de “yol”un devamlılığını sağlayan bir zenginlik olarak görüldüğünden önemlidir. Bu yazıdaki önemi, bu farklılığın Aleviler arasında gerçekleşebilecek potansiyel bir sorunun sebebi olmasıdır.

Aleviliğin iç örgütlenmesi ve çatışma çözümü

Alevilerin Türkiye tarihi boyunca maruz kaldığı baskı, şiddet ve ötekileştirme; Aleviliğin toplumsal örgütlenmesini etkilemiş, Alevilerin tehdit olarak algıladıkları her kişi ve durumdan kendilerini koruma refleksini ve devlet müdahalesinden uzak bir düzen kurma algısını güçlendirmiştir. Bu sebeple, Alevilik yalnızca bir inanç sistemi değil; toplumsal hayatı ekonomik, sosyal ve hukuki alanda düzenleyen bütüncül bir sistemdir. İçerisinde adalet, toplumsal düzenin sağlanması ve muhafazası gibi alanları karşılayan dinî uygulama ve/veya statüler bulunur. Çatışma çözümü açısından da önemli veriler sağlayan ocak sistemi, pir ve talip statüleri, cem ritüeli, musahiplik ve kirvelik kurumları bunlardan birkaçıdır.

Ocak sistemi Alevi inancının ve toplumsallığının ana örgütlenme mekanizmasıdır. Ocak, ehlibeyt soyundan gelen ailelerin oluşturduğu bir inanç merkezi ve ekolüdür.^[6] Ehlibeyt soyundan gelen, Alevi inanç sistemi içerisindeki ana ritüellerin yönetilmesini sağlayan kişiye dede, baba ya da pir^[7] denir. Dede, dinî liderliğinin yanı sıra kimi hukuki ve siyasi yetkilere de sahiptir. Ocak içerisinde toplumun büyük çoğunluğunu ise talipler oluşturur. Talip, çoğunlukla ehlibeyt soyundan olmayanları tanımlamak için kullanılsa da Alevilikteki pir, rehber, mürşit ilişkisine göre talipleri tarafından ikrar^[8] verilen pir de bir başka pirin talibi olmalı, ona ikrar vermelidir. Pir ve talipleri arasındaki bu çok yönlü hiyerarşik yapı Aleviliğin “olmazsa olmaz”ıdır.^[9] Bu hiyerarşik yapıda, kadınların özne olarak kendilerine yer bulamaması, soy zincirinin erkekler üzerinden kurulması, kadının inanç içerisindeki pozisyonunun erkeğin sahip olduğu pozisyona göre belirlenmesi, Alevi kimliğinin bir parçası olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet eşitliği söylemini tersyüz eden tartışmalı noktalardandır.^[10]

Aleviliğin toplumsal kurgusunu yöneten, Alevilikteki pek çok anlatının merkezine oturan, bir ibadet olmanın ötesinde toplumsal sistemin bütün sembollerinin kodlandığı bir ritüeller kompozisyonu olan cem ritüeli; kolektif bir ibadet şekli olup toplumsallığın yeniden üretilmesini sağlayan ana mekanizmalardandır.^[11] Dinî anlamının yanında ekonomik, hukuki, siyasi ve toplumsal niteliği bulunur.

...Bizdeki cem olayı dar ve didardır. Sorgu ve sual alanıdır... Hem aynı zamanda eğitim alanıdır. Yani cemlerimiz hem eğitim hem hukuki hem siyasi hem de ekonomik alanlardır... İkrarlı toplumlar meydana gelirken pirin daha önce gelmesinden bu yana ne kadar aman geçmişse hukuki, siyasal ve ekonomik olarak muhasebesini yapar.^[12]

Alevi dinselliğinin temel unsurlarından olan ocak, dedelik, musahiplik, düşkünlük gibi kurumlar ve cem ritüeli; düzenleyici, arabulucu ve uzlaştırıcı bir işleve sahiptir. Alevi doktrininin ve uygulamasının hemen her bölümünde bu işlevler mevcuttur. Örneğin, Alevilikte görgü cemi adı verilen, yılda bir kez yapılan, toplumun bir araya geldiği, ceme katılan herkesin son bir yıla dair topluma hesap verdiği bir cem gerçekleştirilir. Bu cem öncesinde, dede tüm taliplerini ziyaret ederek yıl içinde talipleri arasında yaşanan anlaşmazlıkları öğrenir. Çatışmayı yaratan sebebin niteliğine

göre çatışmanın hangi mekanizmalarla, nasıl çözüleceğine karar verilir.

...Köyde diyelim bir olay yaratılıyor. Hemen pir, mürşit, rehber devreye girer; bütün canları toplar. Küskün, dargınları bir araya getirir... Cem toplanır. Canlar, talipler yani... Pir, rehber, mürşit olurdu. Mürşit diyelim ki ağır ceza reisi sıfatıyla orada otururdu. Pir, hâkim sıfatıyla otururdu. Rehber savcı sıfatıyla otururdu. Canların hepsi jüri heyeti olarak oturur, her iki tarafı dinlerlerdi... Sonra karar neyse sadece pir, mürşit ve rehber kalmazdı; jüri heyetiyle birlikte karar verilirdi ve sorunu olanlar barıştırılırdı; niyazlaştırılırdı. Buradan çıktıktan sonra kinin devam etmemesi için, tekrar kavga etmesinler diye bir ikrar verilirdi. Ya *musahiplik ikrarı* ya *kirvelik ikrarı* araya sokulurdu.^[13]

Mülakatlarda; insan öldürme, hırsızlık, siyasi gerilimler ve aşiret kavgaları gibi sorunların Alevilikteki özgün mekanizmalarla çözüldüğünü açıklayan örnekler verilmiştir. Bu örnekler, çatışmayı çözenin ötesinde yukarıdaki alıntıda olduğu gibi barışın kalıcılığını sağlamayı da hedeflemektedir. Bu örneklerden biri olan musahiplik, aralarında kan bağı bulunmayan iki kişinin “malını malına, canını canına katma” ve “yol kardeşliği” olarak tanımlanır. Barış yapma mekanizması olarak kullanıldığında taraflar arasında bir “kardeşlik” inşa eder, tarafların davranışlarından hatta yaşamlarından birbirlerini sorumlu tutar. Tarafların birbirine musahiplik ikrarı ile bağlanması, kuruma atfedilen değer itibarıyla barışın kalıcı olacağı beklentisini doğurur.

Kişinin eylemi sonucunda kendisine biçilen statü^[14] olarak tanımlanabilecek düşkünlük -sonuçları itibarıyla- Alevilikteki belki de en ağır statüdür. Düşkünlük statüsünde olan kişiye uygulanacak yaptırımın süresi ve şekli sorunun mahiyetine göre değişkenlik gösterir. Bu yaptırımlara dair en önemli vurgu, yaptırımların kişileri toplumdan tamamen uzaklaştırmak amacıyla uygulanmadığıdır. Düşkünlük aynı zamanda düşkün ilan edilen kişinin topluma tekrar “kazandırılması” sürecini içerir. “Mağdur” için bir “onarım” mekanizmasının işletildiği, “fail” içinse bir “yaptırım” uygulandığı ve failin topluma yeniden kazandırıldığı çok yönlü bir süreçtir.

Bir insan düşkün ilan edildiyse merhaba demezlerdi, onun evine gitmezdi kimse. Toplumun içine girmezlerdi. İşte en büyük ceza buydu. O zaman o kişi düşünürdü. Ben ne kimseye merhaba diyebilirim ne kimsenin evine gidebilirim ne de kimse benim evime geliyor... Verilen ceza iki sene, üç sene, beş sene mi? Derhal yerine getirir, gidip cem olur, arındırılır, ondan sonra tekrar yola alınır, yola devam ederdi. Evinde lokma verirdi. Herkes onun evine girerdi. Bu şekilde devam ederdi. Bizim en büyük cezamız buydu işte, şimdi mahkeme kapıları...^[15]

Yetmiş iki millete bir nazarla bakmak (!)

Yazının başında belirttiğim gibi Aleviler farklı etnik aidiyetleri içeren heterojen bir topluluktur. Anadolu'nun dört bir yanında, farklı kültürel ve politik birikimlere ve etnik aidiyetlere sahip talipleri olan ocaklar bunun göstergesi niteliğindedir. Bugünkü örnekleri itibarıyla Türkmen-Alevi, Kürt-Alevi ve Zaza-Alevi gibi farklı etnik aidiyetleri imleyen teknik ayrımlar, siyasi birtakım değerlendirmelerin ihtiyacını karşılamak için dışarıdan inşa edilmiş kavramsallaştırmalardır.^[16] Toplumsal yaşam içerisinde ifade ettikleri anlam itibarıyla teknik birer ayırım olmanın ötesine geçerler. Hem Dersim'de hem de Afyon'da talipleri olan bir dedenin verdiği örnek bu bakımdan kıymetlidir:

Bolvadin'de cem yapıyoruz. Kendi ocağımızın ocak cemi. O bölgedeki insanlar Türkmen

ve yörüktür ama Cemal Abdal talibidir. Cemin bir yerinde ben gülbeng çekerken “*Ya hızır-i kal, ya hızır-i ser gelek-u gemiyan*” dedim. Kürtçedir. İçimden o geldi. Coşa geldiğim zaman Kürtçe de söylerim çünkü anadilim... Bir tanesi kıyameti kopardı. “Dede sen bölücülük yapıyorsun.”. “Ne bölücülüğü yaptım ki?” dedim. “Kürtçe söyledin.” dedi. “Peki, Kürt insan değil mi?” dedim. Cemden sonra üç dört saat tartıştık. Bir gulbengin (gülbank) başı. Hızır ister Türkmen olsun ister Kürt olsun. Aleviyim diyen her insan Hızırın kutsal olduğunu bilir. Hızırın ismini Kürtçe söylediğin zaman, adam bölücü olarak algılayabiliyor. Bu da milliyetçiliğin had safhaya çıkmasıyla alakalıdır.^[17]

Bu örnek özelinde, aynı ocağın talipleri olan ancak farklı etnik aidiyetleri olan kişiler arasında meydana gelen çatışmalarda, ritüel içerisinde ve sonrasında uzun tartışmalar yürütülerek uzlaşmacı bir yaklaşımla sorunun çözülmeye çalışıldığı görülür. Burada meydana gelen çatışmanın nasıl çözüldüğünden ziyade çatışmayı yaratan saik dikkat çeker. Alevilik, içerisinde salt doğruculuk barındıran bir inanç sistemi olmanın ötesinde; devlet müdahalesinden, politik atmosferden bağımsız olmayan toplumsal bir örgüye de sahiptir. Mevcut karşıtlığı yaratan hususun “milliyetçiliğin had safhaya çıkması” ile açıklanması bunu destekler.

Sonuç

Toplumsal dönüşümün ve kent yaşamının kaçınılmaz bir sonucu olarak ritüellerin uygulanışında ve kurumların işleyişinde birtakım değişimler söz konusu olsa da dedelik, ocak, düşkünlük, musahiplik, cem gibi kurum ve pratikler hâlâ geleneksel formlarından beslenerek toplumsal yaşam içerisinde kendine yer bulur. Bu mekanizmaların toplumsal barış inşasına sunacağı katkıyı anlatmak için daha kapsamlı bir tartışma açmak gerekir. Bu yazının sınırları içerisinde bu uzun tartışmayı açmak mümkün olmasa da iki noktayı vurgulayarak yazıyı sonlandırabilirim. Bunlardan ilki, Aleviliğe özgü mekanizmaların barış inşası ile düşünülmesini sağlamak; başka bir deyişle, Alevilikteki barış yapma pratiklerini açığa çıkararak toplumsal barışın inşasında Alevilikteki özgün mekanizmalardan faydalanmaktır. İkincisi, yazının içerisinde de değindiğim, Aleviliğin iç örgütlenmesinde var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin barış inşa süreçlerinde yeniden üretilmesiyle ilişkilidir. “Aslanın dişisi de aslan, erkeği de aslan” gibi sloganlaşmış ifadelerle üzeri örtülen eşitsizlik, barış inşası süreçlerinde *anaların* özne olarak konumlandırılmamasıyla görünürlük kazanır. Çatışma çözümü ve barış inşası mekanizmalarında bu eşitsizliğin giderildiği bir pratiğin geliştirilmesi, barışın kalıcılığı ve kapsayıcılığı için önemli bir parametredir.

^[1] Dede, 76, İstanbul.

^[2] Massicard, E. (2007). *Alevi hareketinin siyasallaşması*. İstanbul: İletişim Yayınları.

^[3] Kelime anlamı itibariyle yol ve yöntem anlamına gelen erkân, burada hizmet anlamında kullanılmıştır.

^[4] Dede, 46, Ankara.

^[5] Türkiye sınırları içerisindeki Alevilerin, farklı kültürel ve etnik aidiyetleri bünyesinde barındıran, farklı örgütlenme modellerine ve farklı politik tutumlara sahip olan heterojen bir topluluk olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, Alevilik içerisinde işlevleri itibariyle benzer özellikler gösteren kurumlar ve ritüeller bölgesel olarak farklı adlandırılabilir ve farklı şekillerde uygulanabilir, süreklilik kavramı da bu farklılıklara tekabül eder.

^[6] <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/225>

[7] Dede, baba ya da pir unvanlarının kullanımı ocağa bağı olarak değişiklik gösterebilir.

[8] Yolun gereklerini yerine getireceğine yemin etme, söz verme. (Gezik, E., & Çakmak, H. (2010). *Raa haqi, riya haqi: Dersim Alevilięi inanç terimleri sözlüğü*. Kalan Yayınları.)

[9] Dede, 60, İstanbul.

[10] Okan, N. (2018). *Canların cinsiyeti: Alevilik ve kadın*. İstanbul: İletişim Yayınları.

[11] Yıldırım, R. (2018). *Geleneksel Alevilik: İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek* (Vol. 439). İstanbul: İletişim Yayınları.

[12] Dede, 60, İstanbul.

[13] Dede, 76, İstanbul.

[14] Kırmızı, H. (2021). *Yasa'dan buyruk'a hak kuramları ve Aleviler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

[15] Dede, 76, İstanbul.

[16] Aydın, S. (2018). The emergence of Alevism as an ethno-religious identity. *National Identities*, 20 (1), 9-29.

[17] Dede, 60, İstanbul.

Barışı Radikalleştirmek yazı dizisi-13

Editör: Mehtap Tosun & Yasin Sunca

Redaksiyon & Son Okuma: Merve Fidan & Sevcan Tiftik

Bu blog yazısı Haklara Destek Programı kapsamında Avrupa Birliği desteği ile hazırlanmıştır. İçeriğin sorumluluğu tamamıyla Demokrasi, Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Derneęi'ne aittir ve Avrupa Birliği'nin ve/veya Haklara Destek Programı'nın görüşlerini yansıtmamaktadır.

Blog sayfasında yer alan yazıların ve yayınların tüm hakları saklıdır. Blog yazıları yalnızca kaynağı gösterilerek kullanılabilir. Sayfada yayınlanan yazıların içeriği yazarın kendi sorumluluğu olup DEMOS'un herhangi bir hukuki ve/veya cezai sorumluluğu bulunmamaktadır.